

ՆԵՐՈՍԱԿԱՆ ԱՆՉԵԱԼԻ ԷԶԵՐԷՆ

ՎԱՆԻ ՆԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

Գորգին Բարսեղեան

Բ. Ընծայարան

Վան, Այգեստանի պաշտպանության դիրքերը

Վանի հերոսամարտը սկսաւ 1915 թ. Ապրիլին: Գլխատոր ամրոցը դարձաւ հայկական Այգեստան թաղամասը, որ փռուած էր Արարատեան թաղատրոթեան միջնաբերդի ստորոտին: Բնականաբար Այգեստանէն պիտի սկսէր, որովհետեւ՝

ա.- Այգեստանը երբեք նախապէս պարտութիւն չէր կրած թուրքերու դէմ սղուած պայքարին դէմ: Բ.- Այգեստանը գերազանցապէս բաղկացած էր հայաբնակչութենէ, բացառութիւն կը կազմէին Անգլիական հիւպատոսարանն ու Վամուտ աղայի զօրանոցի պահպանութեան ջոկատները:

գ.- Այգեստանի ռազմաճակատին դիրքերը «աւանդական» էին: Վայերը բազմիցս այդ դիրքերէն կռուած էին թշնամիներու դէմ եւ ժամանակ չէր պահանջուեր պաշտպանական դիրքեր ընտրելու համար: (1)

Վանի հերոսամարտի նախօրէին կառավարիչ էր նշանակուած հայատեաց Ճետէթ փաշան: Անոր գլխատոր առաքելութիւնն էր ոչնչացնել հայերը: Ա-Դոն Ճետէթի մասին կը գրէ. «Ան վարպետ էր չարագործութիւններու, դաւադրական ծրագիրներու եւ միեւնոյն ատեն կեղծելու, խաբէլու արհեստին մէջ»: Ան մէկ կողմէ հայ ղեկավարները կը վստահեցնէր թէ Օսմանեան իշխանութիւնները որեւէ չարամիտ դիտարոթութիւն չունէին հայերու հանդէպ, իսկ միւս կողմէն քաղաք կը բերէր ռազմական ուժ, դաւադրութիւններ կը նիւթէր եւ սպանութիւններ կը կազմակերպէր: Ահա եւ այս սարսափագործ

չարդերը մղեցին հայերը, որպէսզի վերջիններս դիմեն զինեալ ինքնապաշտպանութեան:

Նետեաբար, չենք կրնար համաձայնիլ Դոկտ. Վահագն Տատրեանի հետեւեալ ստորի հետ. «Ինքնապաշտպանութեան որուազը արդարացիօրէն ապստամբութեան հանգամանք ստացաւ, որովհետեւ ինքնապաշտպանութիւնը երբեք ապստամբութիւն չի կրնար ըլլալ: Եւ ան, որ ինքնապաշտպանութեան կոիւին մէջ հաերը յաղթեցին, չփոխեց անոր բնոյթը, այլ մնաց ինքնապաշտպանական յաջող կռիւ, որ ժողովուրդի այդ հատուածը փրկեց բնաջնջումէ»: (2)

Ճետէթը հրաման արձակեց որ 18-45 տարեկան տղամարդիկ պարտաւոր են անմիջապէս ներկայանալ զօրահաւաքի: Ապրիլ 1-ին տեղի կ'ունենայ ժողով մը, բոլոր հայ կուսակցութիւններու առաջնորդներու եւ ներկայացուցիչներու մասնակցութեամբ, ուր կը պարտադրուէր համաձայնիլ վալիի պահանջներուն: Սակայն քաղաքի երիտասարդութիւնը ընդվզեցաւ եւ պահանջեց անյապաղ ձեռնամուկ ըլլալ ինքնապաշտպանութեան: Անոնք կ'ըսէին. «Միեւնոյն է, պիտի մեռնինք, ինչպէս մեռան մեզմէ առաջ-ւանները, մեզ անգէն ղրկեր են, ասիկա ինքնին կը բացայայտէ Ճետէթի ստադրութիւնը: Ուրեմն թող տուէք զէնք ի ձեռին մեռնինք պատուաւոր կերպով մեր ժողովուրդի համար»: (3)

Ապրիլ 5-ին ստեղծուեցաւ Վասպուրականի Վայ Ինքնապաշտպանութեան զինուորական մարմինը: Այդ բարձրագոյն մարմնի մէջ ստան Արմենակ Եկարեանը, Գրիգոր Պողոսեանը եւ Կայծակ Առաքելը, մինչեւ Ապրիլի 10-ը ձեւաւորուեցան նաեւ օժանդակ եւ տնտեսական խնդիրներու լուծման մարմինները, զէնքերու հաւաքագրման խումբեր, տեղեկատու դիւան, զինաբաշխ մարմին, հաշուարման խումբ, կանանց միութիւն, ոստիկանական վարչութիւն, քաղաքապետարան եւ դատարան: Այսինքն ստեղծուեցաւ պետութիւն եւ կարծում եւ Վանում ստեղծուած մարմինները նախատիպը եղան 1918 Մայիս 28-ի Վայաստանի Առաջին Վանրապետութեան ստեղծման համար:

Ապրիլ 6-ին թուրքերը կը բռնեն Շուշանանց գիւղէն քաղաք ստաւ մի քանի հայ կանանց. երկու հայ մարտիկներ տեսնելով թէ թուրքերը կ'ուզեն բռնաբարել, ատրճանակներով դուրս կը ցատկին, որպէսզի պաշտպանեն հայուհիներու պատիւը, բայց ճիշդ այդ պահուն կը սպաննուին հայ քաջորդիները: Գերմանացի միսիոնարուհի Սպերին նամակ կը դրկէ թուրք հրամանատարին եւ կ'ըսէ որ թուրքերը սկսած են կռիւր եւ որ ինք

անձամբ տեսած է կոհը իր աչքով եւ կը պահանջէ որ դադրեցնեն կոհը: Անա այսպէս սկսաւ Վանի ինքնապաշտպանութիւնը:

Մարտերը սկսան Այգեստանի մէջ: Հայերը ունին 1053 զինեալ եւ 73 դիրք: Մարտական ուղին բաղկացած էր հինգ գօտիներէ: Առաջին գօտիի հրամանատարն էր Նալբանդեանը: Իր գօտին ունէր թսան դիրք, 209 զինուոր, 127 հրացան, 109 մաուզեր, 26,039 փամփուշտ: Երկրորդ գօտիի հրամանատարն էր Ռ. Խաչատրեանը, ունէր 14 դիրք, 252 զինուոր, 123 հրացան, 128 մաուզեր 28,536 փամփուշտ: Երրորդի հրամանատարն էր Ն. Մանուկեանը, ունէր տասը դիրք, 114 զինուոր, 40 հրացան, 55 մաուզեր, 10,012 փամփուշտ: Չորրորդի հրամանատարն էր Մ. Էյնաթանեանը, ունէր 13 դիրք, 215 զինուոր, 89 հրացան, 119 մաուզեր, 25,117 փամփուշտ: Հինգերորդի հրամանատարն էր Ժամհարեանը, ունէր 16 դիրք, 263 զինուոր, 106 հրացան, 138 մաուզեր եւ 2422 փամփուշտ:

Հայկական այս փոքրաթիւ զօրքերու դէմ ճետեղծ ունէր 6000 կանոնաւոր զօրք, 12 լեռնային ծանր թրդանօթ, տասնեակ հազարաւոր թուրք եւ քիւրտ ամբոխ: Ան Ապրիլ 7-ի գիշերը կրակեց միլիոն փամփուշտ, մինչդեռ հայերն ունէին հրացանի 74,824 եւ մաուզերի 39,089 փամփուշտ: Հայերը կը կռուին անձնութեամբ: Այս առթիւ Տորթ. Աշըրը կը գրէր. «Վանի հայերու վարքագիծը պատիւ կը բերէր ցանկացած ժողովուրդի, իսկ այն ինչ ըրին թուրքերը, կը վայելէ քինասնդիր վախկոտներուն: Հայերը կը ցուցաբերէին նաեւ անձնական հերոսութեան փայլուն օրինակներ: Ինը հոգինոց խումբ մը ութ օր շարունակ ետ մղեց թշնամիին մեծաթիւ ուժերուն կատաղի գրոհները»:

Վան, Բաղաքամէջ

Այգեստանէն բացի ինքնապաշտպանութեան դիմեց նաեւ Բաղաքամէջը: Այստեղ յամառ մարտեր տեղի ունեցան Ապրիլ 10-էն մինչեւ Ապրիլ 20-ը: Ինչպէս Այգեստանի, այդպէս ալ Բաղաքամէջի մէջ կը ստեղծուի Զինուորական Մարմին, զոր կը գլխաւորէր Շուշանեան

վարժարանի տեսուչ Հայկակ Կոստանեանը, Եզնիկ Վարդապետը եւ ուրիշներ: Զինուորական Մարմինը մինչեւ մարտերու սկսիլը Եզնիկ Վարդապետը կը դրկեն ճետեղծի մօտ բանակցութիւններու համար, բայց վարդապետը վերադառնալով իրեններուն քով, կը յորդորէ պատերազմիլ:

Բաղաքամէջի հայերը ունին 80 մաուզեր՝ 200-ական փամփուշտով, 84 հրացան՝ 150-200-ական փամփուշտով: Հոս պաշտպանական գիծը բաժնուած էր չորս գօտիներու: ճետեղծը Գերմանիայէն հրաւիրած էր զինուորական մասնագետ մը, բայց ան ոչինչ կրցաւ ընել՝ աւելցնելով. «Ես չէի սպասէր այսպիսի դիմադրութեան»: Թուրքերը հիմնականին մէջ կը սպաննէին կիները, ծերերը եւ երախաները, իսկ Տորթ. Աշըրը կը վկայէ որ հայերուն արգիլուած էր ոգելից խմիչք օգտագործել եւ կրակել մահմետական կանանց ու երախաներու վրայ:

Կը կռուէին տղամարդիկ, բայց իրենց անձնագոհութեամբ աչքի ինկան նաեւ կիներ ու աղջիկներ: Վերջիններէս 19-ամեայ Իսկուհին (Սեւո) պարգեատրուեցաւ Պատուոյ Խաչ չքանշանով: Աչքի զարկին նաեւ 12-ամեայ Սրբուհին եւ 59-ամեայ Ասմարը, Սախոյեան Նանօն, Աշիւնը (Ազգային Մայրիկը), Աղանի Կարապետեանը: Անոնք եւ հետախոյզ էին եւ կապաւոր, եւ մատակարար եւ հացթուփ, նաեւ կար ու ձեւ ընող: Բաջաբար կը կռուէին նաեւ երախաները: Օրինակ, պատանի Կիրակոս Կիրակոսեանը անցաւ թշնամիին դիրքերը, սպաննեց թուրքեր եւ անոնց գէնքերը խլելով ետ եկաւ իր դիրքերը: Այդ խիզախ պատանին պարգեատրուեցաւ Պատուոյ Խաչով: Բազմաթիւ դէպքեր կան, երբ երախաները կը հաւաքէին նաեւ չափաթած ռումբերը, կը վնասագործէին եւ կը փոխանցէին զինագործներուն:

Պայքարի եւան անկախ տարիքի ու սեռի հայերը: Փանոս Թեյեմեզեանը հետազային պիտի վկայէր. «Վանի հայութիւնը համոզուեց, որ թուրքական կառավարութիւնը վճռել է ամբողջովին բնաջնջել մեր ցեղը: Ուրեմն կռուելն անխուսափելի դարձաւ: ...Հերոսամարտը այս կամ այն կուսակցութեանը վերագրելը հիմնովին թիրիմացութիւն է. ամէնքն իրենց բաժին աշխատանքը ունեցան, ու ուսի կռուեցին»:

Կեներալ Նազարբեգեանը ծանօթանալով ինքնապաշտպանութեան մանրամասնութիւններուն՝ ըսաւ. «Ես հպարտ եմ, որ Հայ եմ»:

Ապրիլ 27-էն մինչեւ Մայիս 3-ը սաստկացան հրաձգութիւնները, սակայն հայերը հսկահարուած տուփն թուրքական զօրքերուն եւ դուրս բռնեցին Վանէն: Բաղաքը ազատագրուեցաւ: Մայիսի 3-ը ազատութեան օր էր, իսկ ճետեղծը կրցած էր փախուտ տալ: Մայիս 4-ին Այգեստանի եւ Բաղաքամէջի հայերը միացան իրարու: Ինչպէս Երկանեանը կը գրէ. «Մեր զինուորին

արի ու անսասան դիմադրությունը ամեն տեղ թշնամիին զգացնել տուաւ, որ մեր երակներուն մէջ չէ դադրած ու կը հոսի տակաւին ազատութեան ու կռուի արինը»:

Սահակ Զանգոյեանը բարձրացաւ Վանի պարիսպներու վրայ, դուրս նետեց օսմանեան դրօշակը, եւ տեղը ամրացուց հայկականը: Մայիս 5-ի երեկոյեան քաղաք ստան հայ կամատրները: Մայիսի 6-ին ռուսական զօրքը ստաւ Վան, Վանը ցնծութեան մէջ էր: Մայիսի 7-ին Նիկոլայեի ներկայացմամբ ռուսական բանակի հրամանատարութիւնը Արամ Մանուկեանին ճանչցաւ որպէս Վանի ժամանակատր նահանգապետ:

Կարճ ժամանակէ վերջ Արամ Մանուկեան կրցաւ վերականգնել քաղաքն ու նահանգը: Ան քանի սը օրէն կրցաւ ձեւատրել քաղաքական մարմին սը, որ եղաւ Արեւմտեան Հայաստանի մէջ առաջին կառավարման համակարգը, այսինքն, ըստ իւ, ստեղծուեցաւ քաղաք-պետութիւն, եւ կը կարծես որ Վանի մէջ ձեւատրուած այս մարմինները նախատիպը եղան 1918 թ. Մայիսի 28-ին Հայաստանի Առաջին Հանրապետութեան ստեղծհամար: Ստեղծուեցաւ նահանգային վարչութիւն, տնտեսական մարմին, քաղաքական վարչութիւն, կրթական տեսչութիւն, երկրագործական, առողջապահական, առետրի մարմիններ, ոստիկանութիւն, դատարան, ձեւատրուեցաւ նաեւ 14 գաւառներու ղեկավարութիւն, նշանակումներ եղան՝ բոլորը հայեր էին: Սակայն ցաօք սրտի ասիկա երկար չտեւեց: Յուլիսի 18-ին ռուսական հրամանատարութիւնը հայերուն տեղեակ պահեց որ իրենք կը նահանջեն. կրկին յուսահատութիւն, կրկին անգամ կը հարուածէին բարեկամները: Ե՞րբ պէտք է հասկնանք որ հայը բարեկամ չունի: Կրկին գաղթ, կրկին տանջանք: 150 հազար հայեր գաղթեցին, որոնցմէ միան տեղ հասաւ 100.000-ը: Յուլիսի 19-ին հայերը կը փորձեն անցնիլ Բերկրի կիրճը ու ձիշղ այդ պահուն կը սկսի թշնամիին կողմէ հրաձգութիւն, ժողովորդը կը մատնուի խուճապի, բայց այդ պահուն կը հասնին քաջարի Դանիէլ Վարդապետ Զաքոյեանի եւ Յովհաննէս Վարդապետ Յուսեանի զինուած խումբերը, սակայն 12.000 հայեր կը կոտորուին:

Վանեցիներուն յաղթանակը առաջին հերթին ձիշղ կազմակերպման արդիւնք էր: Հայերը բնաջնջելու նպատակադրուած թշնամիին հետ միայն մէկ յարաբերութիւնն է արդիւնաւետ՝ կռուիլ ոչ թէ յանուն կեանքի այլ յանուն մահաւան: Այսինքն, անոնք կը կռուին ոչ թէ ապրելու, այլ թշնամիին ստորաբար չմեռնելու համար:

(1) Ա-Դոն, «Հայկական Հարցը եւ Հայոց Ցեղասպանութեան Պատմութիւն», Բ. Հտ., էջ 35:

(2) Ա-Դոն, նշուած աշխատութիւնը, էջ 147:

(3) Նոյն տեղը, էջ 43:

TESTIMONIES - ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

“...The Armenian Genocide represents the first major genocide of the murderous twentieth century in which the awesome power of state machinery was applied

for systematic killing (one Israeli scholar has since characterized the Armenian Genocide as “a dress rehearsal for the Holocaust”); moreover, the Armenian Genocide has succeeded in recent years in generating a considerable body of scholarship second only to scholarship on the Holocaust” (p. LXIX). Charny, Israel W. Editor's Introduction. In: Charny, Israel W. (Ed.) Encyclopedia of Genocide

ՎԱՆԻ ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄՆԻ ԿՈՉԸ ՄԱՐՏՆՉՈՂՆԵՐՈՒՆ

Ռազմիկ ընկերներ,

Պզտիկ յաջողութիւն սը թող չի հեռացնէ զձեզ խոհեմութենէ. ամէն բանի վերջն է գովելի: Մեր թշնամին ուժով է եւ խորամանկ: Ձեր անվեհերութեան միացուցէք զգուշութիւն եւ խոհեմութիւն: Մի՛ հայհոյէք թշնամիի կրօնքին, ատիկա անվայել է մեզի համար: Եղէք ճշդապահ եւ մեզի դրկած ձեր տեղեկութիւնները զերծ ըլլան չափազանցութիւններէ: Եղէք կարգապահ: